

**Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра політології і соціології**

**Навчально-методичні матеріали з курсу
“Соціологія”**

Модуль I

***Змістовий модуль 1. Соціологія як наука. Історія
розвитку соціології***

Рівне – 2008

УДК 316 (07)
ББК 60.5 Р
Н 15

Навчально-методичні матеріали з курсу “Соціологія”. Модуль I. Змістовий модуль 1. Соціологія як наука. Історія розвитку соціології. / Христюк Т.А. – Рівне: РДГУ, 2008. - 45 с.

Посібник включає план заняття, методичний матеріал до всіх тем курсу, теми рефератів і доповідей, завдання та вправи, тести, кросворди, а також фрагменти із оригінальних соціологічних творів зарубіжних та вітчизняних авторів, що допомагає успішному засвоєнню курсу, направлено на розвиток навиків вільного оперування соціологічними знаннями.

Призначений для студентів усіх форм навчання вищих навчальних закладів.

Автор: Т. А. Христюк – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та соціології РДГУ

Рецензенти: Є. Б. Тихомирова – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації РІС КСУ

В. В. Вербець – доктор педагогічних наук, професор кафедри політології та соціології РДГУ

Рекомендовано до друку науково-методичною радою РДГУ, протокол № 4 від 19.03.2008 р.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008

ПЕРЕДМОВА

Вивчення нормативного курсу “Соціологія” має за мету ознайомити студентів з основними тенденціями еволюції суспільства, а також виробити в них навички соціологічного аналізу сучасних процесів соціального розвитку, соціальної діяльності та поведінки.

Ці завдання, в основному, вирішуються в процесі засвоєння лекційного курсу і опрацювання питань, що виносяться на семінарські заняття. Проте значна роль у їх вирішенні належить самостійній роботі студентів над кожною темою. У цьому їм допоможе пропонуванний методичний посібник.

У відповідності з програмою дисципліни “Соціологія” методичний посібник складається з чотирьох основних розділів. У першому розглядається процес становлення соціології як науки, її предмет та функції. У другому розділі з’ясовуються основні теоретичні проблеми соціологічного знання. У третьому розділі досліджуються найважливіші сфери суспільного життя з точки зору соціології. Четвертий розділ присвячений розкриттю суті та специфіки методології і методів проведення конкретних соціологічних досліджень.

Кожний розділ складається з таких частин:

- методичні вказівки та план заняття;
- проблемні питання по даній темі;
- практичні завдання.

Методичні вказівки містять рекомендації по даній темі, відзначаються та пояснюються найбільш складні питання та послідовність вивчення матеріалу.

Друга структурна частина теми містить спеціально підготовлений перелік питань, вивчення та засвоєння яких повинно допомогти найповніше охопити зміст теми.

Третя частина містить практичні завдання, виконання яких підготовлено засвоєнням матеріалу, рекомендованого попередніми частинами. Зокрема, теми рефератів та доповідей, завдання та вправи, тести, фрагменти текстів зарубіжних та вітчизняних соціологів, додаткову літературу з теми. До всіх наведених уривків соціологічних текстів подані конкретні завдання та питання, спрямовані на їх поглиблене осмислення. Також у більшості тем пропонується розгадати кросворди, які є своєрідною формою самостійного контролю за засвоєнням теоретичного і практичного матеріалу.

ПРОГРАМА
Структура залікового кредиту курсу "Соціологія"

Тема	Кількість годин, відведених на:			
	Лекції	Семинарські та практичні заняття	Самостійну роботу	Індивідуальну роботу
МОДУЛЬ I				
Змістовий модуль 1. Соціологія як наука. Історія соціології				
Тема 1. Соціологія як наука про суспільство	2 год.	2 год.	2 год.	
Тема 2. Історія виникнення та розвитку соціології	2 год.	2 год.	2 год.	
Тема 3. Формування соціологічної думки в Україні	2 год.		2 год.	
Змістовий модуль 2. Суспільство як соціальна система				
Тема 4. Суспільство як соціальна система	2 год.	2 год.	2 год.	
Тема 5. Базові компоненти соціального життя	2 год.		2 год.	

Тема 6. Соціальна структура суспільства	2 год.	2 год.	2 год.	
Кількість годин І модуль:	12 год.	8 год.	12 год.	2 год.
МОДУЛЬ II				
Змістовий модуль 1. Теорії середнього рівня				
Тема 7. Соціологія особистості	2 год.	-	2 год.	
Тема 8. Соціологія праці трудових відносин	2 год.	2 год.	2 год.	
Тема 9. Соціологія культури	2 год.	-	2 год.	
Тема 10. Соціологія освіти	-	-	2 год.	
Тема 11. Соціологія сім'ї	2 год.	2 год.	2 год.	
Тема 12. Гендерна соціологія	2 год.		2 год.	
Тема 13. Соціологія конфлікту	2 год.	-	2 год.	
Тема 14. Соціологія політики	2 год.	-	2 год.	

Тема 15. Соціологія релігії	-	-	2 год.	
Тема 16. Соціологія молоді	-	-	2 год.	
Тема 17. Соціологія громадської думки	-	-	2 год.	
Тема 18. Етносоціологія	-	-	2 год.	
Змістовий модуль 2. Соціологічні дослідження				
Тема 19. Соціологічні дослідження, принципи їх організації та проведення	1 год.	-	3 год.	
Тема 20. Методи соціологічних досліджень	1 год.	-	2 год.	
Кількість годин II модуль	16 год.	4 год.	29 год.	4 год.
Всього годин:	28 год.	12 год.	41 год.	6 год.
	81 год.			6 год.

Модуль I.

Змістовий модуль 1. Соціологія як наука. Історія соціології

Визначення цілей змістового модуля

Після вивчення матеріалу змістового модулю *студент повинен знати:*

- ☐ мету, цілі, завдання курсу, його місце в процесі здобуття спеціальності;
- ☐ специфіку вивчення суспільства соціологічною наукою, її відмінність від інших суспільних наук;
- ☐ основні підходи до періодизації історії західної та української соціологічної думки;
- ☐ об'єктивні чинники, які обумовили появу соціології;
- ☐ основні соціологічні погляди представників класичної соціології;
- ☐ основні теорії, концепції західної та вітчизняної соціологічної науки.

Студент повинен вміти:

- ☐ охарактеризувати основні риси об'єкта та предмета соціології;
- ☐ розкрити суть методів та прийомів соціологічного вивчення соціальної реальності;
- ☐ розкрити зміст основних етапів розвитку західної та української соціологічної думки;
- ☐ дати оцінку основним школам і напрямам сучасної західної соціології;
- ☐ аналізувати вплив соціологічної думки на функціонування і розвиток суспільства та суспільних відносин;
- ☐ з'ясувати основні завдання, що постали на початку XXI ст. перед вітчизняною соціологією.

Тема. Соціологія як наука про суспільство

План

1. Об'єкт та предмет соціології.
2. Закони і категорії соціології.
3. Структура та функції соціології.
4. Зв'язки з іншими науками.

Соціологія – наука про суспільство як цілісну систему і про окремі соціальні інститути, процеси, спільноти, групи; відносини особистості та суспільства, закономірності масової поведінки людей.

Соціологія допомагає глибше і конкретніше пізнати суспільство. Соціологія не обмежується з'ясуванням суспільства як цілісного утворення, а розкриває механізми його функціонування, розвитку.

Термін "*соціологія*" походить від латинського "*societas*" (суспільство) і грецького "*logos*" (вчення). У цьому розумінні соціологія означає не що інше як наука про суспільство. У науковий обіг поняття "*соціологія*" було введено **Огюстом Контом** у 1824 р. Вводячи новий термін, він визначив соціологію як загальну науку про структуру суспільства, його розвиток. І хоча це поняття ототожнювалося ним із суспільствознавством, термін "*соціологія*" з того часу став активним каталізатором для пошуків предмету й методів нової науки.

Наступний крок у становленні і розвитку соціології як самостійної науки зробив Еміль Дюркгейм. У праці "*Правила соціологічного методу*" (1895 р.) він визначив предмет соціології як соціальні факти, які існують поза індивідом.

Отже, рубіж XIX–XX ст. характеризується переходом соціології від науки, тотожної суспільствознавству, до самостійної науки, пов'язаної з вивченням соціальних явищ і відносин суспільного життя, тобто такої, що існує поряд з політичною, економічною теоріями, філософією, історією та іншими науками.

Об'єктом соціологічного пізнання є *суспільство*, зокрема, громадянське суспільство. Але виділення даного поняття як вихідного для з'ясування предмету соціології є недостатньо. Суспільство може бути об'єктом усіх гуманітарних наук. Проте економіка вивчає те, що стосується економічної сфери життя, право – юридичної і т.д.

Соціологія ж вивчає, як суспільство сприймає ті чи інші реформи, наприклад, економічні, соціальні наслідки їх впровадження тощо.

У сучасній соціології найчастіше при визначенні предмету соціологічного пізнання виділяють як ключове те чи інше соціальне явище або процес. До таких явищ чи процесів різні автори відносять: групову взаємодію, людську взаємодію та її результати, людські соціальні відносини, соціальні інститути, соціальні організації та їх ставлення до людської поведінки, систему соціальної дії, людське суспільство і людську поведінку, природу соціального порядку, соціальні групи, форми людських спільностей, основні структури людського суспільства, соціальні процеси

У процесі функціонування спільнот формуються безліч соціальних зв'язків. Ці зв'язки називають законами.

Соціальний закон – об'єктивний і повторюваний причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами, які виникають в результаті масової діяльності людей або їх дій.

Це відносини між народами, націями, класами. Соціально-демографічними спільнотами, містом і селом, суспільством і соціальною організацією, суспільством і родиною, суспільством та особистістю.

За масштабом реалізації соціальні закони поділяються на специфічні і загальні. Загальні закони діють у всіх суспільних системах (закон товарно-грошових відносин). Дія специфічних законів обмежується однією чи кількома суспільними системами (закони, пов'язані з переходом від одного типу суспільств до іншого; закон первинного нагромадження капіталу).

За ступенем спільності соціальні закони або характеризують розвиток соціальної сфери в цілому, або визначають розвиток її окремих елементів.

За способом вияву соціальні закони поділяють на динамічні і статичні. Динамічні визначають напрям, чинники і форми соціальних змін, фіксують зв'язок між послідовністю подій у конкретних умовах. Статичні не детермінують соціальні явища, а відображають головні напрями змін.

Динамічні закони поділяють на причинні та функціональні. Причинні динамічні закони фіксують причинно-наслідкові зв'язки розвитку соціальних явищ (роль способу виробництва при переході від однієї суспільно-економічної формації до іншої). Функціональні

динамічні закони відображають взаємні залежності між соціальними явищами.

Різновидами статичних законів можуть бути як закони соціального розвитку (розвиток самоврядування), так і закони функціонування (розподіл ролевих функцій у сім'ї).

За формами зв'язку виділяють 5 видів законів:

1. Закони, які відображають співіснування соціальних явищ. Якщо існує явище "А", обов'язково повинно існувати і явище "В" (якщо існує староста групи то обов'язково повинна існувати сама група).
2. Закони, які відображають тенденції розвитку – зміна однієї соціально-економічної формації іншою.
3. Закони, які встановлюють функціональну залежність між соціальними явищами (не виплата зарплати – страйк).
4. Закони, які фіксують причинний зв'язок між соціальними явищами. Наприклад, погані взаємовідносини з деканатом можуть призвести до порушення нормального клімату в групі.
5. Закони, які встановлюють можливість між соціальними явищами (незадоволеність процесом навчання, стилем викладання навчального матеріалу може призвести до того, що студент або переведеться на інший факультет, або взагалі залишить інститут).

Виділяють три основних типи понять соціології: загальнофілософські (суспільство, суспільні відносини, соціальні і моральні норми, культура і культурні цінності, особистість, соціальне середовище тощо), загальносоціологічні (соціальна дія, соціальна взаємодія, соціальний контроль, соціальний інститут, соціальний процес), конкретно-соціологічні (думки людей стосовно кого-небудь, рівень доходу певних соціальних груп тощо).

Під структурою соціологічного знання розуміють систему взаємопов'язаних уявлень, понять, поглядів, теорій соціальних процесів різних рівнів (чи то життєдіяльність окремих людей, соціальних груп чи суспільства в цілому). Особливістю структури соціологічного знання є те, що вона є не просто певною сукупністю (обсягом) інформації, уявлень і наукових понять про соціальні явища і процеси, а перш за все певною упорядкованою системою знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.

В структурі соціологічного знання можна виділити окремі рівні:

- загальносоціологічні теорії або загальнотеоретична соціологія;

- спеціальні і галузеві соціологічні теорії або теорії середнього рівня (цей термін ввів у науковий обіг американський соціолог Р. Мертон);

- первинне узагальнення даних конкретно-соціологічних досліджень.

Різноманітність зв'язків соціології з життям суспільства, її суспільне призначення визначаються насамперед тими функціями, які вона виконує. Функції соціологічної науки з першого погляду такі самі, як і в інших суспільних науках, проте мають свій конкретний зміст. Основні функції соціології – теоретична, описова, інформаційна, прогностична.

Соціологія не може успішно розвиватися, не спираючись на результати досліджень соціальної філософії, економічної теорії, політології, етнографії, етнології, культурології тощо. Не випадково творці соціології були людьми з широкою гуманітарною і соціальною освітою, широко окреслювали межі соціологічних досліджень.

Зв'язок соціології з іншими науками потрібно розглядати швидше через призму тенденції до їх інтеграції, зближення і об'єднання, а ніж до їх розмежування. На сьогоднішній день переважає тенденція до комплексного, всебічного дослідження явищ і процесів суспільного життя, до спільного дослідження кількома науками, до комбінування їх пізнавальних можливостей.

Отже, необхідність вивчення соціології визначається перш за все зростанням ролі і значущості цієї науки в сучасних умовах. Це зумовлено низкою обставин, найважливіші, з яких полягають у наступному.

По-перше: наша країна переживає період глибоких реформ всіх сторін життя суспільства. В цих умовах особливо актуальним є ретельне вивчення і використання тенденцій і закономірностей розвитку й функціонування суспільства як цілісного організму. Сьогодні не підлягає сумніву, що якби реформи, які у нас проводяться були б науково (в т. ч. й соціологічно) обґрунтовані, а їх наслідки й хід серйозно сплановані та прогнозовані, то результати могли б бути зовсім інші, менш болючими і більш плідними.

По-друге: сучасний етап розвитку суспільства засвідчує зростання ролі й значення соціальних чинників і соціальної сфери життя суспільства.

По-третє: основне завдання, яке ставиться сьогодні перед державою, політиками – формування громадянського суспільства. Без

цього не можливий а ні ефективний розвиток економіки і вихід з кризи, а ні утвердження правової держави. Все це висуває на перший план дослідження соціального статусу людини, проблем співвідношення і взаємодії людських соціальних спільнот і суспільства в цілому.

Питання до теми

1. Які основні завдання соціології на сучасному етапі?
2. Чим предмет соціології відрізняється від інших наук про суспільство?
3. Соціологія – це одна наука чи система наук?
4. За якими критеріями класифікують соціальні закони?
5. Наведіть приклади соціальних законів за формами зв'язку.
6. Як взаємодіють різні елементи структури соціологічного знання?
7. З якою метою проводять конкретні соціологічні дослідження?
8. Чим соціальні закони відрізняються від законів природи?
9. У чому суть основних функцій соціології?
10. У чому виявляється вплив соціології на інші науки?

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Дискусії в соціологічній науці про предмет соціології.
2. Суспільство та соціологія на початку III тисячоліття.
3. Соціологія і реальність
4. Категорія “соціальне” в соціології.
5. Місце соціології в системі суспільствознавства.

Завдання 1.

Прочитайте уважно нижченаведені категорії соціології: “соціальний розвиток”, “соціальна група”, “соціальний прогрес”, “особистість”, “соціальна мобільність”, “соціалізація”, “соціальна трансформація”, “соціальний клас”, “соціальний процес”, “соціальна діяльність”, “соціальний контроль”, “соціальна поведінка”.

Які з них пояснюють статичу суспільства, його структуру, а які характеризують динаміку суспільства?

Завдання 2.

Вкажіть, які соціологічні теорії середнього рівня вивчають соціальні інститути?

- а) соціологія молоді;
- б) соціологія сім'ї;
- в) соціологія малих груп;
- г) соціологія культури;
- д) соціологія науки.

Завдання 3.

Вкажіть, які теорії середнього рівня вивчають соціальні спільності?

- а) соціологія науки;
- б) соціологія освіти;
- в) соціологія малих груп;
- г) соціологія класів;
- д) соціологія натовпу.

Завдання 4.

Назвіть приклади соціальних законів, які виділяють:

- а) за масштабом реалізації;
- б) за способом вияву;
- в) за формами зв'язків.

Завдання 5.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Термін "соціологія" ввів до наукового обігу:
 - а) А. Сен-Сімон;
 - б) О. Конт;
 - в) Г. Спенсер.
2. Головна мета соціології:
 - а) вироблення світогляду людей;
 - б) отримання достовірної інформації про суспільство, "діагностика" та "лікування" суспільних недугів;
 - в) отримання, обробка, аналіз та подання інформації, яка характеризує кількісні закономірності життя суспільства.
3. Об'єктом соціології є:
 - а) громадянське суспільство;
 - б) політична система суспільства;

- в) суспільні відносини.
4. Найважливішим для соціології є поняття:
- а) суспільство;
 - б) соціальне;
 - в) спільність.
5. Засновник концепції “теорії середнього рівня”:
- а) О. Конт;
 - б) Т. Парсонс;
 - в) Р. Мертон.
6. Соціологію як навчальну дисципліну почали викладати в навчальних закладах України:
- а) в 1991 р.
 - б) в 1993 р.
 - в) в 1994 р.
7. Соціологія в XIX ст. відокремилась від:
- а) філософії;
 - б) історії;
 - в) психології.

Завдання 6.

Проведіть відповідність між призначенням основних рівнів структури соціологічного знання:

- а) дозволяють отримати оперативні дані про процеси суспільного життя, а також виявляють відношення людей до цих процесів;
 - б) розглядає проблеми суспільних та гуманітарних наук у соціальному контексті, виявляє роль явищ, які вивчаються ними в суспільстві, в історичному процесі;
 - в) розкриває соціальні аспекти трудової, політичної та іншої діяльності людей.
- 1. Теоретична соціологія;
 - 2. Спеціальні соціологічні теорії;
 - 3. Конкретні соціальні дослідження.

Завдання 7.

Співставте функції соціології з їх змістом:

- а) теоретичний та емпіричний аналіз соціального факту як вихідного моменту практики соціального перетворення;

б) створення умов свідомого вироблення і здійснення науково обґрунтованої перспективи розвитку особистості, спільноти, соціальної групи, суспільства;

в) збирання, систематизація та нагромадження соціологічної інформації одержаної у результаті проведення досліджень.

1. Інформаційна функція;
2. Пізнавальна функція;
3. Прогностична функція.

Завдання 8.

Проаналізуйте текст.

*Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. Наук. Редактор перекладу
О. Іващенко. – К., 1999. – С. 17-18.*

“Соціологія – це вивчення соціального життя людини, груп, людей і суспільств. Це надзвичайно цікава й захоплююча справа, оскільки йдеться про нашу власну поведінку як суспільних істот. Поле соціологічних досліджень надзвичайно широке – від аналізу випадкових зустрічей між окремими індивідами на вулиці й до вивчення глобальних соціальних процесів.

... Соціологія показує, що треба мати набагато ширший погляд на те, чому ми є такі, які ми є, і чому поводимося так, а не інакше. Вона вчить нас, що те, що ми сприймаємо як природне й неминуче, добре або істинне, може й не бути таким, і що наші “нахили” формуються під потужним впливом історичних та суспільних сил. Розуміння витончених, але складних і глибоких способів, в які індивідуальне життя кожного з нас віддзеркалює контексти нашого соціального досвіду, є фундаментальним для соціологічного світогляду”.

Запитання для роздумів

1. У чому особливість соціологічного підходу до вивчення суспільства?

2. Що є, на думку Е. Гіденса, фундаментальним для соціологічного світогляду?

Рекомендована література

1. Білоус В. Соціологія у визначеннях, поняттях, схемах, таблицях. – К, 2002.
2. Добреньков В, Кравченко А. Социология. – М, 2000. В 3 Т.

3. Жоль К. Соціологія. – К, 2005.
4. Кравченко А. Общая социология. – М., 2002.
5. Круглий стіл “Суспільство і соціологія на межі третього тисячоліття” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 3.
6. Лукашевич М., Туленков М. Соціологія. Базовий курс.– К. 2006.
7. Остапов С.И. Объект и предмет социологии // Социс.- 1998.- №3
8. Піча В. Соціологія. – К., 2000.
9. Попова Н. Соціологія. Пропедевтичний курс. – К., 1996.
10. Система социального знания / Сост. Г. Щекин. – К., 2001.
11. Соціологія: короткий соціологічний словник / Під ред. Воловича В.І. – К., 1998.
12. Соціологія / Під ред. Гордяненка В.Г. – К., 2008.
13. Соціологія: Підручник /За загальною редакцією проф. В.П.Андрущенка, проф. М.І.Горлача. Харків – Київ, 1998. .
14. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / За заг. ред. В. Пічі. – К., 2002.
15. Соціологія / Осипової Н.К. – К., 2003.
16. Тарасенко В. Дивовжна “ненаука” соціологія // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №2.
17. Тихомирова Є.Б. Основи соціології. – К., 1996.
18. Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. – Львів, 2005.

Відповіді на 5 завдання

1. (б); 2.(б); 3. (а); 4. (б); 5. (в); 6. (б); 7. (а).

Тема. Історія розвитку соціології

План

1. Протосоціологічний етап.
2. Становлення і розвиток класичної соціології.
3. Сучасна західна соціологія: основні напрями і проблеми.

Люди протягом всієї цивілізації цікавились соціальними проблемами, тобто питаннями: що являє собою людина, в чому полягає сенс життя, як прожити своє життя гідно, як раціонально організувати сумісне життя і працю. Пізнаючи навколишній світ,

людина, насамперед, пізнавала саму себе, своє буття, осмислюючи ті явища, які визначали суть суспільних відносин, їх взаємозв'язки і наслідки.

Історичний розвиток соціології пройшов кілька етапів:

- *протосоціологія* охоплює період від перших уявлень людини про свій соціальний світ до 30 – 40-х років XIX ст.;
- *виникнення і становлення класичної соціології* від 30 – 40-х років XIX ст. до 30 – 40-х років XX ст.;
- *етап сучасної соціології з новітнім періодом* (70 – 90-і роки XX ст.) від 30 – 40-х років XX ст. до наших днів, коли соціологія зробила гігантський стрибок у своєму розвитку.

Оскільки протосоціологічні знання сягають ще часів древніх суспільств, то правомірно говорити про те, що найдавнішими поза науковими формами відображення та пояснення людського буття були міфологія та епос.

Міфологічне та епічне відображення реальності поступово витісняється філософським її осмисленням та історичною розповіддю про життя суспільства, його соціальну структуру та систему соціальних зв'язків.

У процесі соціально-історичного прогресу виникає філософія як первісне синкретичне знання, поступово відбувається становлення математики і природничих наук. Відбувається формування і становлення емпіричних досліджень, класифікація та узагальнення емпіричних фактів. Поява емпіричних соціологічних досліджень у Древньому світі була спричинена як культовими, релігійними потребами, так і потребами практичного характеру, насамперед, ускладненням системи суспільних відносин, розвитком господарського механізму. Елементи механіки, астрономії, математики розвивалися через практичні потреби суспільства у зв'язку з розвитком землеробства, зрошення, будівництвом складських споруд, зростанням ролі міст, суднобудування та судноплавства, військової справи тощо.

Для пізнання соціальних процесів античного суспільства Греції та Риму має значення розповідна історія – історіографія, яка розвивається паралельно з філософією. Перших представників давньогрецької історичної думки називали логографами (VI–V ст. до н.е.). На основі історичного доробку логографів виникає перша наука про суспільство – історія, яка започатковує інтенсивний розвиток знань про суспільство та формує історичну свідомість греків та

римлян, яка матеріалізується в письмових джерелах і документах. Найпершим пам'ятником історичної науки є знаменита робота видатного вченого, “батька історії” Геродота “Історія”, яка започатковує інтенсивний розвиток науки про суспільство. Для соціологів ця праця цінна як пізнавальний документ, що містить ряд нових елементів, пов'язаних з науковими дослідженнями соціальних процесів.

Епоха Середньовіччя у порівнянні з античним світом – крок назад у розвитку наукових знань про навколишню дійсність. Роль знання занижена. Прагнення до відродження наукових пошуків на основі античної спадщини жорстоко каралось. Період середньовіччя дуже бідний на матеріали, пов'язані з соціальними дослідженнями. Схоластика і теологія загальмували на віки розвиток наукового знання.

Найвідоміші з тих часів трактати “отців церкви”, присвячені богословській тематиці. Соціальні явища розглядали в контексті християнської філософії, де людина мислилась як продукт творіння Божого.

У період пізнього середньовіччя на зміну теократичному мисленню приходять нова система бачення сутності соціального буття, творцем якого виступає людина, – це гуманізм. Нові горизонти розвитку соціологічної думки в Європі відкриваються з появою епохи, яка потім отримала назву епохи Відродження, і, яка характеризується такими основними етапами в розвитку філософської та соціологічної думки: гуманістичний (середина XIV – середина XV ст.), що протиставляє середньовіковому теоцентризму інтерес до людини та її відносинам з світом; неоплатонівський (середина XV – перша третина XVI ст.), пов'язаний з виникненням проблем буття; натуралістичний (середина XVI – початок XVII ст.), пов'язаний з прагненням застосувати закони природи для пізнання соціальної дійсності.

XVII–XVIII ст. характеризується інтенсивним процесом розвитку знань про людину, суспільство. Соціальне пізнання за формою та змістом істотно відрізнялося від попереднього: виникали нові галузі наукового знання (політична економія, соціальна статистика, демографія), використовувалися спеціалізовані методи соціологічних досліджень, чітко ставиться питання про можливість використання математичних методів для соціального пізнання та прогнозування розвитку соціальних процесів. Поступово

розвалюється середньовічна система цінностей і світосприйняття. Виникає нова соціальна парадигма, пов'язана з натуралістичним розумінням світу природи та людини. Натуралізм перетворюється в домінуючий принцип науки, в тому числі і науки про людину. Його панування в усіх галузях знання було пов'язане з виключенням надприродного і чудесного.

Перша половина XIX ст. – період бурхливого промислового розвитку передових країн. На фоні економічного і соціально-політичного розвитку виявлялось серйозне відставання знань людей про самих себе і про суспільство. Найвищий рівень розвитку суспільно-політичних відносин у Франції став сприятливою основою для формування соціології О. Конта і його послідовників.

Соціологія як наукова дисципліна формується в середині XIX ст. Її виникнення пов'язане з діяльністю О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса. Саме в творчості цих мислителів ми знаходимо ті ідеї, принципи і підходи, застосування яких до аналізу суспільного життя поклало початок наукового дослідження соціуму і складає підґрунття нової науки. Водночас слід мати на увазі те, що: по-перше, в концепціях зазначених вчених були висунуті лише основоположні вихідні ідеї нової науки, але власне соціологія як наука створена ще не була; по-друге, основні положення концепції Конта, Спенсера і Маркса окреслили проблеми нової науки, намітили нові методологічні підходи до вивчення суспільства і тим самим дали змогу відокремити соціологію в самостійну науку серед інших наукових дисциплін.

Огюст Конт загалом ще не створив нової науки як цілісної системи теоретичного знання. Але він висунув ідею про те, що соціальні процеси протікають закономірно і що потрібна спеціальна наукова дисципліна, яка б вивчала ці закономірності. Крім того, Конт сформулював основоположні принципи цієї науки, виокремив її методологічні засади, що й зробило його одним з засновників соціології.

Однією з заслуг Герберта Спенсера є обґрунтування специфіки соціологічного знання, окреслення кола її проблематики. Він доклав чимало зусиль, щоб показати, що причини соціальних процесів, їх протікання мають таку саму закономірність і об'єктивність як і процеси природні. Саме тому потрібна і спеціальна наука, котра б вивчала ці закономірності. Загалом соціологія в трактуванні Спенсера ще дуже тісно пов'язана з природничими

науками, але водночас він розуміє суспільство та соціальну еволюцію як специфічну систему, існування котрої неможливе без діяльності індивідів та соціальних спільнот і пропонує нові підходи для її адекватного осягнення.

Одним із класиків соціологічної думки є німецький мислитель Карл Маркс. Він виступає засновником оригінальної школи соціологічного мислення, вихідними принципами якої є: 1) матеріалістичний підхід до пояснення соціальних процесів; 2) виділення класової боротьби і соціальних революцій в якості основних рушіїв соціального прогресу.

Оцінюючи марксистську соціологічну концепцію, варто зазначити, що вона здійснила відчутний вплив на подальший розвиток соціологічної науки, послужила джерелом неомарксистських соціалістичних теорій, структуралізму та цілого ряду інших.

Представником специфічного напрямку в соціології є Еміль Дюркгейм. Він намагається чітко окреслити специфіку предмету і методу соціологічної науки. За думкою Дюркгейма, соціологія як самостійна наука не повинна шукати пояснення соціальних явищ поза власним предметом; навпаки, причини їх виникнення і закони функціонування необхідно виявляти в самій соціальній реальності.

Першим визначним соціологом новітньої доби в Італії був Вільфредо Парето. Його соціологічна система побудована на принципах психологізму. Він вважає, що найістотнішими чинниками соціального життя є почуття, інстинкти, емоції, підсвідомі фактори. Саме вони визначають поведінку як окремого індивіда, так і соціальних груп.

В поясненні суспільства як певної соціальної системи Парето виходить з тези, що в історії людства відсутні прогрес і розвиток. Суспільство є стала система, мінливість якого має хвилеподібний характер: від стану рівноваги воно переходить до боротьби між різними групами, а потім знову повертається до рівноваги. Після цього розпочинається новий історичний цикл, який здійснюється за тією ж схемою, що і попередній. Боротьба між соціальними групами викликається різними інтересами цих соціальних груп. Тому Парето вважає, що боротьба є універсальним законом суспільного життя. Основна форма вияву цієї боротьби здійснюється в конфліктах між елітою і масою.

Ще одним класиком соціологічної думки є Макс Вебер. Його система належить до гуманістичного напрямку в соціології. Гуманістичний характер вчення Вебера виявляється у таких двох положеннях. По-перше, він відмежовується від позитивістського тлумачення методів соціологічного пізнання. По-друге, концентрація уваги на індивіді, на цілях його поведінки і діяльності. Тому соціологію М. Вебера називають розуміючою соціологією (багато уваги приділяє сенсу людських дій).

Протягом ХХ ст. західна соціологія зазнає величезних змін і нині являє собою надзвичайно складну систему ідей, гіпотез, концепцій, теорій. При цьому практично всі сучасні соціологи використовують ідеї і принципи класичної соціології.

Незважаючи на неоднорідність і суперечливий характер сучасної західної соціології, можна виділити низку її характерних рис. Опираючись на думку відомого російсько-американського соціолога П. Сорокіна, можна узагальнити ці риси наступним чином:

- інтернаціоналізація сучасної соціології, тобто зростання кількості праць з питань соціології в усіх цивілізованих державах і регіонах світу.

- Академізація соціології, тобто перетворення її в академічну науку.

- Експертизація соціології. Означає все ширше залучення соціологів як експертів до діяльності державних, громадських і приватних органів та організацій, до праці в галузі соціальної роботи.

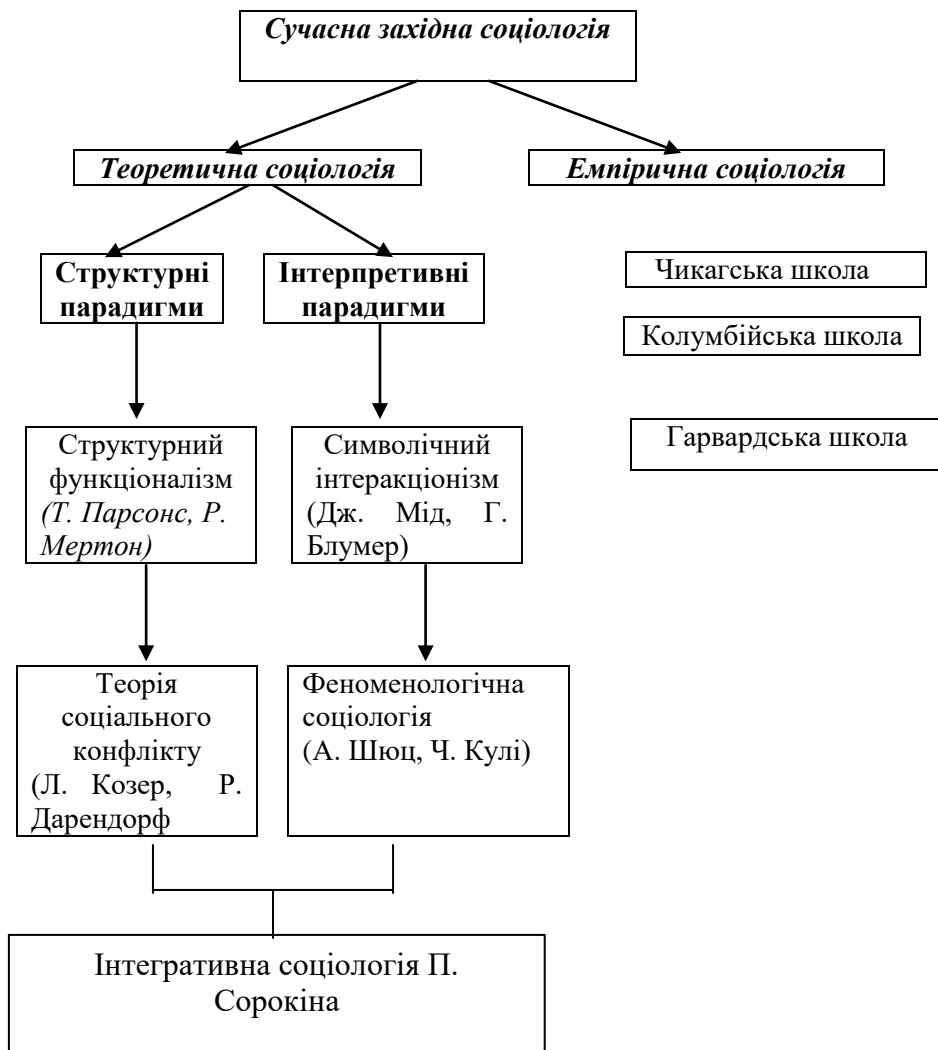
- Фактографізація соціології, або зростання її об'єктивності, вдосконалення кількісних і якісних методів соціологічних досліджень.

- Соціологізація інших наук, як соціогуманітарних, так і біологічних, медичних, фізичних. Вони дедалі глибше досліджують вплив соціальних факторів на реальність, яка ними вивчається.

- Диференціація соціології, тобто виникнення нових галузей в середині соціологічної науки (соціологія міста, села, молоді, конфлікту, освіти, релігії).

Беручи до уваги останню рису соціології, а саме її множинність, що дедалі зростає, спробуємо вирізнити основні наукові парадигми, довкола яких обертається соціологічна думка. Термін “парадигма” ввів до наукового обігу американський вчений Томас Кун з метою визначення певної моделі постановки проблеми та її розв’язання. Ця модель лежить в основі тієї чи іншої теорії, включає

в себе сукупність основних положень і принципів, специфічний набір категорій і визначається певним колом учених. З цієї точки зору сучасна західна соціологія поділяється на ряд пануючих парадигм та належних до них напрямків і шкіл, що може бути представлена у наступній схемі.

Питання до теми

1. У чому полягала специфіка первісних уявлень про суспільство?
2. Розкрийте значення математики, філософії та історії для розвитку соціології.
3. Охарактеризуйте специфіку розвитку соціальних знань в епоху Середньовіччя.
4. Назвіть об'єктивні чинники, які обумовили появу соціології як окремої науки.
5. Соціологія як самостійна наука виникла в XIX ст. Чи існувала можливість її виникнення раніше?
6. Чому саме О. Конта ми називаємо родоначальником соціології?
7. Охарактеризуйте основні постулати позитивізму.
8. Розкрийте суть класової теорії К. Маркса.
9. У чому суть концепції “соціологізму”?
10. Охарактеризуйте основні риси вчення Г. Спенсера.
11. Проаналізуйте основні засади теорії еліт В. Парето.
12. У чому полягає суть “розуміючої соціології” М. Вебера.
13. Назвіть основні риси сучасної західної соціології.
14. Охарактеризуйте основні сучасні західні соціологічні теорії.

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Соціологічні погляди Е. Дюркгейма.
2. Соціологія П. Сорокіна.
3. Емпірична соціологія.
4. Психологічний напрям у соціології.
5. Структурний функціоналізм.
6. Символічний інтеракціонізм.
7. Дев'ять тез Е. Гіденса про майбутній розвиток соціології.

Завдання 1.

Заповніть колонки таблиці.

Етапи становлення та розвитку західної соціології

Етапи	Хронологічні рамки	Основна характеристика

Завдання 2.

Розставте правильно (згідно з кантівською ієрархією наук) наступні терміни: “соціологія”, “астрономія”, “математика”, “біологія”, “фізика”, “хімія”.

Завдання 3.

Проведіть відповідність між вченими та їх науковими досягненнями:

- а) створив концепцію ідеального типу;
- б) вперше запропонував методи соціології;
- в) створив економічну теорію в соціології;
- г) предметом соціології – є соціальні факти, які існують поза індивідом.

- 1. Е. Дюркгейм;
- 2. М. Вебер;
- 3. К. Маркс;
- 4. О. Конт.

Завдання 4.

Співставте наукові принципи соціологів з їх змістом.

а) вивчення соціальних процесів і змін, перехід від одних суспільних систем до інших;

б) соціальні інститути служать для збереження і вдосконалення суспільства в цілому;

в) вихідною основою соціального життя є економіка, а всі інші сфери – мораль, релігія, політика і т. д. – є похідними, вторинними;

г) суспільство є сукупністю нелогічних дій і вчинків, які взаємодіють між собою, внаслідок чого утворюється певна соціальна система;

д) соціальною дією є не будь-який вчинок людини, а лише той, який свідомо орієнтований на інших людей.

- 1. Соціальна динаміка О. Конта;
- 2. Розуміюча соціологія М. Вебера;
- 3. Функціоналізм Г. Спенсера;
- 4. Психологізм В. Парето;
- 5. Матеріалізм К. Маркса.

Завдання 5.

Вкажіть авторів даних наукових праць у першій колонці таблиці.

Автор	Твір
	“Курс позитивної філософії”, “Загальні ідеї позитивізму”
	“Соціальна мобільність”, “Суспільство, культура і особистість”, “Соціальна і культурна динаміка”
	“Польський селянин в Європі та Америці”
	“Протестантська етика і дух капіталізму”, “Соціологія релігії”, “Методологія соціальних наук”
	“Метод соціології”, “Самогубство”, “Про розподіл суспільної праці”
	“Німецька ідеологія”, “Критика Готівської програми”

Завдання 6.

Головною особливістю символічного інтеракціонізму є аналіз соціальних взаємодій на основі символічного змісту, які вкладають у свої конкретні дії люди. В межах цієї теорії важливими є значення символів як необхідних засобів соціальних взаємодій. Головним символічним засобом взаємодії є мова, без якої взаємодія не можлива.

Зобразіть основну ідею символічного інтеракціонізму схематично.

Завдання 7.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Соціологія як самостійна наука виникає:
 - а) до нашої ери;
 - б) в 40-ві роки XIX ст.;
 - в) в 20-ті роки XX ст.
2. Першою формою пояснення людського буття є :
 - а) міфологія;
 - б) епос;
 - в) літературні твори.
3. Протосоціологія охоплює період:
 - а) 30-40-ві роки XIX ст.;
 - б) від перших уявлень людини про свій соціальний світ до 30-40-х років XIX ст.;

- в) 70-90-ті роки XX ст.
4. Соціальні явища розглядались в контексті християнської філософії:
 - а) в Стародавній Греції;
 - б) в Новий час;
 - в) в епоху Середньовіччя.
 5. Представниками соціологічної думки епохи Середньовіччя є:
 - а) Л. Бруні, Н. Макіавеллі, Л. Валла;
 - б) Демокрит, Платон, Аристотель;
 - в) Дж. Локк, Т. Гоббс, Л. Монтеск'є.
 6. У XVIII ст. домінуючий принцип науки:
 - а) натуралізм;
 - б) позитивізм;
 - в) гуманізм.
 7. Хто започаткував географічний напрям у соціології:
 - а) Л. Монтеск'є;
 - б) Дж. Локк;
 - в) Ж-Ж. Руссо.
 8. Автор першої систематизованої праці з соціології "Основи нової науки про суспільну природу націй":
 - а) Л. Монтеск'є;
 - б) О. Конт;
 - в) Д. Віко.
 9. Найважливіші передумови виникнення соціології пов'язані з:
 - а) розвитком капіталістичних відносин;
 - б) процесом відродження культури;
 - в) появою людей, здатних дати наукове пояснення соціальним явищам.
 10. Процес інституалізації соціології почався:
 - а) в 50-ті роки XX ст.;
 - б) наприкінці XIX ст. - поч. XX ст. ;
 - в) в 90-ті роки XX ст.
 11. У XIX ст. домінуючий принцип науки:
 - а) гуманізм;
 - б) позитивізм;
 - в) неоплатонівський.
 12. Вперше запропонував методи соціології:
 - а) О. Конт;
 - б) Г. Спенсер;

- в) П. Сорокін.
13. Характерними рисами соціологічної концепції Г. Спенсера є:
- а) соціальна статика та соціальна динаміка;
 - б) органіцизм та функціоналізм;
 - в) соціальна морфологія та соціальна фізіологія.
14. Основним фактором соціальних змін вважав економічні відносини:
- а) П. Сорокін;
 - б) К. Маркс;
 - в) Ф. Гегель.
15. Кому належить вчення про еліти та їх циркуляцію:
- а) В. Парето;
 - б) Р. Мертону;
 - в) Е. Дюркгейму.
16. Е. Дюркгейм в структурі соціологічного знання виділяє:
- а) соціальну морфологію та соціальну фізіологію;
 - б) соціальну статичку та соціальну динаміку;
 - в) резидуї та деривації.
17. Важливим методологічним принципом соціології М. Вебера є метод:
- а) спостереження;
 - б) історико-соціологічний;
 - в) віднесення до цінностей.
18. Представниками структурного функціоналізму є:
- а) Ч. Міллс, Л. Козер;
 - б) Т. Парсонс, Р. Мертон;
 - в) Д. Мід, Г. Блумер.
19. Представником феноменологічної соціології є:
- а) А. Шюц;
 - б) Р. Дарендорф;
 - в) Д. Мід.
20. Назвіть прізвища соціологів, які розробляли символічний інтеракціонізм:
- а) Е. Берджес, Р. Парк;
 - б) Д. Мід, Г. Блумер;
 - в) Т. Парсонс, Р. Мертон.
21. Які три основні школи репрезентують емпіричну соціологію:
- а) Чикагська, Колумбійська, Гарвардська;
 - б) Лондонська, Паризька, Віденська;

в) Празька, Женевська, Мюнхенська.

22. Інтерпретивні парадигми:

а) розглядають організацію, функціонування і розвиток суспільства як єдиного цілого на макрорівні;

б) займаються розв'язанням практичних завдань керування суспільними процесами на рівні конкретних соціологічних досліджень;

в) акцентують увагу на дослідженні й тлумаченні людської поведінки на мікрорівні.

Завдання 8.

Проаналізуйте наступні тексти.

Дюркгейм Е. Про розподіл суспільної праці. Метод соціології.

– М., 1991. – С. 418-421.

“Моє завдання – це передусім спроба дослідити факти морального життя методом позитивних наук...”

Таким чином, ми можемо точно уявити собі предмет соціології. Він охоплює лише певну групу явищ. Соціальний факт упізнається лише за тією зовнішньою примусовою владою, яку він має над індивідами. А наявність такої влади виявляється або існуванню певної санкції, або внаслідок того супротиву, який робиться цим фактором при будь-якій спробі індивіда виступити проти нього. Його можна виявити також і за його поширеністю всередині групи: якщо тільки ми будемо вважати за другу його ознаку, що він існує незалежно від тих індивідуальних форм, яких він набуває при розповсюдженні.

... Наше визначення буде повним, коли ми скажемо: соціальним фактом є будь-який спосіб дії, усталений чи ні, котрий здатний здійснювати на індивіда зовнішній примус; або розповсюджений на всьому на протязі даного суспільства, який має водночас власне існування, незалежне від його індивідуальних проявів”.

Запитання для роздумів

1. Що є предметом соціології, на думку Е. Дюркгейма?

2. Як Ви розумієте “соціальний факт”?

“Позитивна філософія послідовно перетворила різні системи понять, які довго перебували в такому ж стані, як і соціальні ідеї. Аналіз політики та науки показує, що тільки ця філософія здатна керувати перетворенням суспільства.

Вплив цієї соціальної доктрини виходитиме насамперед із логічної послідовності в сукупності її застосування. Позитивна політика охопить усі сторони сучасної цивілізації і припинить антагонізм, який існує між двома класами соціальних потреб... Підведення людського духу під закон безперервного розвитку, який становить сучасний розвиток, як результат колишніх змін, складе виняткову особливість нової філософії. Наука не має іншої мети, крім установлення і зміцнення інтелектуального порядку, який є підставою всякого іншого порядку.

Вона дасть можливість точно оцінити природу соціальних питань і, отже, сприятиме встановленню миру, покладаючи на інтелектуальну і моральну реорганізацію обов'язок розв'язати деякі питання, які тепер усі наполегливо пов'язують із політичною реорганізацією. Примусивши зрозуміти необхідність тимчасових інституцій, позитивна політика відвертатиме від існуючих властей і тим більше від вищих представників їх надмірно зосереджену на них увагу суспільства і буде сконцентровувати сили суспільства на оновленні соціальних ідей, отже, суспільних звичаїв.

... Моя класифікація наук дає інтелектуальній дисципліні могутній засіб, вказуючи на тривалу й важку попередню підготовку, якої потребує всяке дослідження соціальних питань.

... Позитивний напрям у застосуванні до в'язкого питання є прогресивним. Із соціального погляду ідея поступу, цебто безперервного розвитку, постійно спрямованого до певної мети, повинна бути приписана непомітному впливові позитивної філософії... Тепер потрібно зайнятися вивченням соціальних явищ з таких же умоглядних точок зору, як і ті, які керують розробкою інших наук”.

Запитання для роздумів

1. *У чому, на думку О. Конта, переваги позитивної філософії?*
2. *Про яку класифікацію наук веде мову вчений?*

Завдання 9.

Кросворд

1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															

1. Соціологічні знання до XIXст.
2. Розділ соціології.
3. Представник утопічного соціалізму.
4. Етап розвитку соціології в епоху Відродження.
5. Створив концепцію ідеального типу.
6. Складова структури соціологічного знання Е. Дюркгейма.
7. Представник соціології конфлікту.
8. Позитивний шлях розвитку суспільства.
9. Характерна риса сучасної соціології.
10. Напрямок в соціології, який заснував Г. Спенсер.

Рекомендована література

1. Арон Р. *Етапы развития социологической мысли.* – М., 1993.
2. Захарченко М., Погорілий О. *Історія соціології від античності до початку XX століття.* – К., 1996.
3. Погорілий О. *Соціологічна думка XX століття.* – К., 1996.
4. Ручка А., Танчер В. *Очерки истории социологической мысли.* – К., 1992.
5. Ручка А., Танчер В. *Курс історії теоретичної соціології.* – К., 1996.
6. *Соціологія: короткий соціологічний словник / Під ред. Воловича В.І.* – К., 1998.
7. *Соціологія / Під ред. Городяненка В.Г.* – К., 2008.
8. *Современная американская социология.* – М., 1994.
9. *Современная западная социология.* – М., 1990.

10. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.

11. *Хто є хто в західній та вітчизняній соціології: Навчальний посібник для студентів / Ред. В. Піча. – Львів, 1999.*

Відповіді на 7 завдання

1. (б); 2. (а); 3. (б); 4. (в); 5. (а); 6. (а); 7. (а); 8. (в); 9. (а); 10. (б); 11. (б); 12. (а); 13 (б); 14. (б); 15. (а); 16. (а); 17. (в); 18. (б); 19. (а); 20. (б); 21. (а); 22 (в).

Відповіді до кросворда

1. Протосоціологія. 2. Теоретична. 3. Кампанелла. 4. Гуманістичний. 5. Вебер. 6. Морфологія. 7. Дарендорф. 8. Прогрес. 9. Диференціація. 10. Органічний.

Тема. Розвиток соціальних знань в Україні

План

1. Розвиток соціального знання в Україні від княжої доби до середини XIX ст.

2. Соціологічні ідеї представників української суспільної думки XIX – початку XX ст.

3. Розвиток соціології в 20-х – 30-х роках.

4. Українська соціологія сьогодні: стан, проблеми, перспективи.

В історії розвитку української соціологічної думки можна виділити такі основні етапи:

- *перший етап* — протосоціологічний, найтриваліший в часі, розпочинається він з княжої доби (IX — XIII ст.) і завершується в 60-х рр. XIX ст. Це етап поступового виникнення соціального знання та ідей, елементів наукових поглядів на суспільство, державу, людину, релігію тощо;

- *другий етап* розпочинається з 60-х рр. XIX ст. і тривав до 20-х рр. XX ст. Він безпосередньо пов'язаний із виникненням на Заході соціології як окремої науки, ознайомлення з якою породжує в українських мислителів цього періоду певні способи бачення й моделі пізнавальної соціальної реальності, нові підходи і способи аналізу

соціальних явищ і процесів. На цьому етапі відбувається становлення вітчизняної академічної соціології, її інституціоналізація;

- *третій етап* охоплює період з 20-х до 60-х рр. ХХ ст. Він характеризується, з одного боку, майже безплідністю соціологічних студій в межах марксистської теорії, а з другого боку, значним пошквдженням в 20-30-х рр. наукової і педагогічної діяльності українських соціологів, які опинились не за своєю волею в еміграції, знаходились під значним впливом західної соціології;

- *четвертий етап* розвитку української соціології бере початок з 60-х рр. ХХ ст. – періоду політичної відлиги, коли соціологія починає відроджуватися, спочатку у вигляді конкретно-соціологічних досліджень, а з кінця 80-х рр. як самостійна наука і навчальна дисципліна;

- *п'ятий, сучасний етап* з 90-х рр. ХХ ст. характеризується завоюванням незалежності, розбудовою національної державності і громадянського суспільства, поширенням різних соціологічних концепцій і теорій дослідження трансформаційних процесів українського суспільства.

Цінними джерелами протосоціологічних ідей є перші літературні твори: “слова”, “повчання”, “патерики”, “життя святих”, які склалися для поширення християнства і водночас містили відомості про соціальні відносини, побут та культуру того часу і опосередковано відбивали настрої різних верств. Це, зокрема, такі твори як “Слово про закон і благодать” – першого київського митрополита Іларіона, “Повчання дітям” – Володимира Мономаха, “Печорський патерик”, “Іпатіївський літопис”, “Повість минулих літ” Нестора, “Руська правда” Ярослава Мудрого.

У XVII – XVIII ст. великою популярністю у суспільстві користувалися погляди вихованців і викладачів Києво-Могилянської академії, яка була заснована в 1632 р. Засновник академії визначний церковний і культурний діяч київський митрополит Петро Могила разом з іншими її діячами – С. Яворським, Ю. Кониським, П. Величковським та Ф. Прокоповичем – розвивав погляди на відносини церкви і держави, світської та церковної влади.

Вершиною розвитку просвітництва й гуманістичних традицій Києво-Могилянської академії XVII – XVIII ст. стала філософія видатного мислителя, поета, філософа й просвітника Г. Сковороди. Соціальні аспекти життєдіяльності людини Сковорода досліджує у

своїх двох основних вченнях – про сродну працю і “горний Іерусалим”.

Сковородинська концепція “сродної праці” є засобом пояснення численних феноменів соціального життя. Так, вчення про “сродну” працю намагається пояснити деякі процеси суспільного поділу праці. Проте вразливою стороною концепції є факт заздалегідь “передвизначених” сфер діяльності в суспільстві, тоді як історично суспільний поділ праці передував становленню спеціалізованих сфер діяльності. В суспільстві найчастіше не “сродність”, а соціальний статус людини зумовлює можливість вибору нею відповідної праці, навіть коли вона не сродна для неї. Адже представники вищих класів ніколи не займались селянською чи ремісничою справою і, навпаки, соціальні умови нижчих верств, яким б “сродностями” до інтелектуальної праці вони не були наділені, стояли на перешкоді їх просуванню вгору.

Проте в ідеалі така постановка питання Сковородою дуже цікава й плідна, бо він порушує питання про соціальні умови реалізації природних задатків людини в суспільстві, які оптимально могли б здійснюватися на користь і людині й суспільству одночасно.

Виходячи з розуміння двоїстої природи людини, він створює модель ідеального суспільства на основі осягнення смислу Біблії як символічного світу. Тому суспільний ідеал, а вірніше – ідеал суспільства Сковорода уособлює у вченні про “горний Іерусалим”.

Микола Костомаров був не тільки істориком, але й першим українським соціологом, політологом. Він уперше застосував при дослідженні процесів державного життя українського народу наукові методи аналізу та наукової концепції тих шкіл, які вже існували і здобули визнання у європейській науці.

Особливе місце у становленні й розвитку української соціології як науки посідав видатний вчений М. Драгоманов. Він залишив помітний слід в розвитку української соціологічної думки. Хоча в творчій спадщині вченого не має праць, які б були присвячені виключно соціологічній проблематиці і в яких би спеціально досліджувалися методи соціологічного пізнання, все ж за його підходом до розуміння та інтерпретації соціальних явищ, за тими принципами, котрі використовуються ним при аналізі суспільного життя, за тими питаннями, що вивчаються ним, саме М. Драгоманов є одним з перших представників соціологічної думки в Україні.

Основна проблематика, яка цікавила Драгоманова як соціального дослідника, охоплювала проблеми державного устрою (федералізм і централізм) влади, прав і свобод індивіда, етнічних спільнот, внутрішньої і зовнішньої політики держав, тобто все те, що нині є предметом політичної соціології. Соціологічна концепція Драгоманова відображала розвиток європейської соціологічної думки, враховувала її досягнення і водночас ґрунтувалася на національному ґрунті. Саме тому його творчість і започатковує ставлення вітчизняної соціології.

Найпоєднованіше поглибив свої історичні дослідження соціологічними студіями М. Грушевський. Він є фундатором інституалізації української соціології: заснував у Відні 1919 р. УСІ.

Всі соціологічні проблеми, які досліджував Грушевський, підпорядковані центральному питанню його творчості – вивченню причин і факторів створення соціальності, виникнення й еволюції людського суспільства. Грушевський вперше в українській соціології почав застосовувати історико-соціологічний (генетичний) метод.

Вагомий внесок у розвиток української соціології кінця XIX – початку XX ст. зробили також такі вчені як І. Франко, М. Ковалевський, Б. Кістяківський, Ф. Вовк, М. Зібера та інші.

Підсумовуючи розвиток української соціології у цей період, можна зробити висновок, що у тогочасній українській соціології панували такі характерні риси. По-перше, в ній домінує позитивізм. У цей же період зароджується і поширюється у світі, в тому числі й в Україні, марксистська соціологія. Саме під впливом цих напрямків і течій перебувають вчені, як започатковують соціологічні студії в Україні. Учені цього часу не стільки продукували власні ідеї, скільки засвоювали і поширювали уже вироблені. На перших порах діяльність українських соціологів переважно скеровується на розробку й поглиблення ідей О. Конта, Г. Спенсера, К. Маркса.

Другою характерною рисою кінця XIX – поч. XX ст. є перехрещування дослідницького поля соціології з суміжними соціогуманітарними науками. Оскільки власних фахових соціологів в Україні того часу практично не було, то соціологічні праці з елементами соціологічного аналізу створюють філософи, економісти, етнографи.

Основний підсумок початкового періоду полягає в тому, що були закладені основи української соціологічної традиції. Виникла

гостра потреба вивчати й зрозуміти нові суспільні явища та науково їх пояснити.

Розвиток вітчизняної соціології в післяжовтневий період 1917 р. не припинився, хоча й був неоднозначним. Слід зазначити, що перші роки більшовицького режиму в Україні збіглися з періодом прискорення інституалізації соціології. Деякий час створювалися соціологічні наукові та навчальні заклади, проводилися теоретичні та прикладні дослідження. Наукова і науково-видавнича праця із соціологічних проблем у 20-ті роки майже повністю зосередилась у Всеукраїнській академії наук.

У 1924 р. відкривається науково-дослідна кафедра історії України на чолі з М. Грушевським, а при ній - 2 секції, одна з яких (секція методології і соціології) працює під керівництвом О. Гермайзе. Функції соціологічного інституту фактично починає виконувати утворена наприкінці 1925 р. “Асоціація культурно-історичного досліджу”.

На окрему увагу заслуговує висвітлення питання про соціологічні студії українських учених в еміграції, які в силу більшовицької політики вимушені були покинути Україну.

Після від'їзду М. Грушевського та деяких його співпрацівників з Праги, де функціонував переведений з Відня УСІ, в Україну, постала гостра необхідність створення нової української наукової установи. Це завдання успішно виконав відомий український соціолог і громадський діяч Микита Шаповал. 1 листопада 1924 р. він заснував у Празі Український інститут громадознавства, який під його плідним керівництвом виконав велику роботу в організації соціологічних студій. До співпраці з інститутом було залучено чимало українських вчених-суспільствознавців, що перебували в еміграції, а також таких видатних західних соціологів, як А. Блага, С. Чапін, Л. Візе, Е. Ельвуд, П. Сорокін, Р. Міхельс, С. Богардус, Е. Росе, Е. Халуший та ін.

Після приходу до влади Сталіна соціологія, як наука, втрачає свій самостійний статус, заноситься у “чорний список” так званих буржуазних наук. З 1936 р., з посиленням хвилі репресій, відбувається майже повна ліквідація будь-яких соціологічних досліджень. Такий стан був понад 30 років, незважаючи на тимчасові “потепління” й спроби пожвавлення соціологічних студій у межах академічних установ.

Деяке послаблення ідеологічного пресу окреслилося лише після XX з'їзду КППС 1956 року. Цього року радянські вчені вперше взяли участь у роботі міжнародного соціологічного конгресу. 1958 року була утворена Радянська соціологічна асоціація.

1956 – 1957 рр. були переломними роками у житті країни, потрібна була конкретна інформація про реальні соціально-економічні й соціально-політичні процеси. Наявність такої інформації пов'язували з емпіричними соціологічними дослідженнями.

Проте це не означає, що йшлося про конституювання соціології як самостійної дисципліни. Це відбулося значно пізніше у період “перебудови”. Йшлося тільки про дослідження, які мали “вжиткове” значення.

1968 р. був створений інститут Конкретних соціологічних досліджень. У 1960-1962 рр. були організовані соціологічні лабораторії в Москві, Ленінграді, Новосибірську, Свердловську. В них працювали В. Ядов, А. Здравомислов, Г. Осипов, Т. Заславська, Р. Ривкіна.

Стали розвиватися контакти із зарубіжними соціологами. У 1958-1962 рр. У Москві побували Арон, Маршал, Мертон. В Америці стажувалися В. Ядов, Ю. Замошкін.

Процес розвитку соціології, що тривав у 70-ті рр., знайшов своє відображення у публікаціях: 1967 р. вийшла книга “Людина та її праця”, в якій аналізувалися результати широкомасштабного дослідження робітників промисловості Ленінграда. 1968 р. опублікована “Методика й техніка статистичної обробки первинної соціологічної інформації”, 1970 р. – книга Шляпентоноха “Соціологія для всіх”; 1969 р. видана книга Здравомислова “Методологія й процедура соціологічних досліджень”. Це були праці, які стали настільними книгами з методики соціологічного дослідження для вітчизняних соціологів.

Незважаючи на значні досягнення, які, безперечно, мали місце, загалом розвиток вітчизняної соціології гальмувався через жорсткий політичний контроль, ідеологічний тиск.

Зміни в СРСР і соціології розпочинаються у середині 80-х рр., у період “перебудови”. Зміна політичної ситуації позначилася передусім на тематиці: значно збільшилась кількість досліджень, присвячених проблемам суспільної свідомості, відповідно ширше стали використовувати методи опитування, анкетування, інтерв'ю; зменшилась кількість праць, присвячених проблемам способу життя

та соціальної структури, й збільшилась кількість досліджень, які характеризують соціальні процеси, соціальну динаміку, “відхилену поведінку”.

Розвиток соціології стає нагальною потребою національного відродження України. Яскравим виявом цієї тенденції було створення восени 1990 р. Інституту соціології в системі Національної Академії наук. Через два роки в рамках Інституту відкрилась Соціологічна асоціація України, першим президентом якої став філософ, політолог і соціолог В. Волович. В університетах відкриваються факультети та відділення для підготовки професійних соціологів (КНУ імені Т.Шевченка, Харківський, Дніпропетровський, Львівський, Одеський та Волинський державні університети). Започатковуються соціологічні видання, утворюються спеціалізовані ради по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора соціологічних наук, починає виходити журнал "Філософська і соціологічна думка", а з 1998 р. - часопис "Соціологія: теорія, методика, маркетинг".

Питання до теми

1. Охарактеризуйте основні етапи виникнення та розвитку соціологічної науки в Україні.
2. Дайте загальну характеристику протосоціологічного етапу розвитку української соціології.
3. Назвіть основні риси української соціології кінця XIX ст. – початку XX ст.
4. Назвіть основні напрями діяльності Українського соціологічного інституту в еміграції.
5. Розкрийте зміст діяльності Українського інституту громадознавства впродовж 1924-1932 рр.
6. Особливості розвитку соціології в Україні в 20-30-ті рр. XX ст.
7. Назвіть основні причини занепаду соціології в Радянській Україні.
8. Основна проблематика соціологічних досліджень українських вчених в еміграції.
9. Характеристика наукової діяльності соціологічних інституцій в СРСР.
10. Розкрийте роль М. Грушевського та М. Шаповала у процесі інституалізації української соціології.

11. Охарактеризуйте початки відродження української соціології сучасного періоду.

12. Назвіть основні напрями розвитку соціології в сучасній Україні. Чому саме вони нині виходять на перший план?

14. Чому соціологія як навчальна дисципліна була введена в навчальних закладах лише у 1993 р.?

15. Вкажіть основні завдання, що постали на початку ХХІ ст. перед вітчизняною соціологією.

Практичні завдання

Теми рефератів і доповідей

1. Генетична соціологія М. Грушевського.
2. Соціологічні погляди М. Ковалевського.
3. Загальна соціологія М. Шаповала.
4. Розвиток української соціологічної думки в еміграції.
5. Соціологія еліти В. Липинського.
6. Стан, проблеми, перспективи вітчизняної соціології на початку ХХІ ст.

Завдання 1.

Заповніть колонки таблиці.

Етапи становлення та розвитку вітчизняної соціології

Етапи	Хронологічні рамки	Основна характеристика

Завдання 2.

Проведіть відповідність між вченими та їх науковими працями:

- а) “Генетична соціологія”;
 - б) “Загальна соціологія”;
 - в) “Мислі о еволюції в історії людськості” .
1. І. Франко;
 2. М. Грушевський;
 3. М. Шаповал.

Завдання 3.

Співставте основні ідеї вчень українських мислителів XIX – поч. XX ст. з їх іменами:

а) виконавши історико-соціологічний аналіз минулого, ми знайдемо шлях до розуміння сучасних процесів, а також майбуття;

б) соціологія – найбільш загальна наука про суспільство. Вона здатна об'єктивно відтворити сутність суспільства, його структуру і взаємозв'язки між складовими елементами;

в) населення країни поділяється на національну аристократію і громадянство, а громадянство на класи і стани, які перебувають у вічній боротьбі;

г) суспільство має поступальний розвиток і поворот історії назад неможливий;

д) суспільний прогрес – це якісна характеристика розвитку суспільства. Шляхи можуть набувати мирних і немирних форм.

1. М. Драгоманов;
2. М. Костомаров;
3. М. Грушевський;
4. В. Липинський;
5. М. Шаповал.

Завдання 4.

Виберіть правильні відповіді із запропонованих варіантів.

1. Джерелами протосоціологічних ідей в Україні є:
 - а) “слова”, “повчання”, “життя святих”;
 - б) міфологія та епос;
 - в) народна творчість.
2. Яке з перелічених тверджень відбиває погляди філософа Г.Сковороди:
 - а) праця – це кара за першорядний гріх людини;
 - б) праця – це честь для всіх членів суспільства;
 - в) праця – основа суспільного життя. Гідність людини визначається її особистими властивостями, а не положенням у соціальній ієрархії та багатством, яке вона має.
3. М. Драгоманов розробляв проблему національної перебудови України на:
 - а) основі концепції федерації;
 - б) засадах права націй на самовизначення;
 - в) шляху створення незалежної української держави.

4. Автор праць “Мислі о еволюції в історії людськості” та “Що таке поступ”:
 - а) І. Франко;
 - б) М. Драгоманов;
 - в) Г. Сковорода.
5. Українські соціологи кінця ХІХ ст. – поч. ХХ ст. :
 - а) займалися розробкою власних соціологічних ідей;
 - б) засвоювали й поширювали вже вироблені соціологічні ідеї;
 - в) критикували марксистську соціологію.
6. Кому належить одна з перших праць з соціології на Україні “Початки громадського та державного життя, або генетична соціологія”:
 - а) М. Костомарову;
 - б) М. Грушевському;
 - в) Б. Кістяківському.
7. Який метод дослідження соціальних явищ виробив М. Грушевський:
 - а) спостереження;
 - б) історичний;
 - в) історико-соціологічний.
8. Коли і ким було засновано Український соціологічний інститут у Відні:
 - а) М. Шаповал, 1924 р.;
 - б) М. Грушевський, 1919 р.
 - в) М. Грушевський, 1921 р.
9. Коли був заснований Український інститут громадознавства у Празі? До якого року існував цей інститут?
 - а) 1924-1932 рр.;
 - б) 1919-1921 рр.;
 - в) 1924-1933 рр.
10. З 1925 р. функції соціологічного інституту починає виконувати:
 - а) секція методології та соціології;
 - б) кабінет примітивної культури;
 - в) “Асоціація культурно-історичного досліду”.
11. Автор теорії “національної аристократії”:
 - а) М. Драгоманов;
 - б) В. Липинський;
 - в) М. Грушевський.

12. Коли розпочинаються гоніння на соціологію в Радянській Україні:
 - а) 20-ті роки;
 - б) 30-ті роки;
 - в) 40-ві роки.
13. Коли утворилась Радянська соціологічна асоціація:
 - а) 1958 р.;
 - б) 1957 р.;
 - в) 1959 р.
14. Коли було створено Інститут конкретних соціологічних досліджень:
 - а) 1967 р.;
 - б) 1969 р.;
 - в) 1968 р.
15. Інститут соціології в системі Національної Академії наук займається:
 - а) дослідженням соціальних умов та механізмів подолання соціальних конфліктів у процесі трансформації суспільства, соціальні умови й механізми формування ринкової економіки;
 - б) вивченням історії соціологічної думки України;
 - в) поширенням ідей сучасних західних теорій.

Завдання 5.

Проаналізуйте наступний текст.

Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10.

“... Постійне відновлення аристократії – ось вічний і незмінний наслідок кожної боротьби творчих, продукуючи, працюючих класів.

Вирівнювання класів по типу найвищому, це дорога розвитку працюючих націй, що мають, як приміром Англія, найгострішу класову боротьбу при найвищій техніці, найкращий аристократії й найкраще зорганізованому пролетаріаті. Вирівнювання ж класів по типу найнижчому, це дорога упадку націй, що воліють гойдатися над шляхом, чим творити техніку матеріального життя...

На нашу думку, класом, що єдиний може мати на Україні потрібні для об'єднання та зорганізування цілої нації силу та авторитет, єсть найдужчий з усіх українських класів наш клас

хліборобський. Наш слабкий і нечисленний пролетаріат теж до такої ролі нездатний.

... Що розуміти під поняттям хліборобського класу? На нашу думку, групу родин, які посідають власну землю і на цій землі власною працею продукують хліб. Число землі і форма праці не відіграють рішучої ролі. Рішучим для цієї свідомості є факт індивідуального посідання землі та індивідуальної праці на землі...

Тієї класової традиції, класової культури, яку має в своїй селянській масі наш хліборобський клас, для збудування держави замало. Ця традиція допоможе нам тільки відбитися від ворогів. Державну, політично-організаторську традицію серед хліборобського класу тепер, в сьогоднішній день, має лише одно дворянство. Тільки воно одно в державній роботі вже дозріло. [Водночас] ми знаємо, що не останкам пережитого українського дворянства брати в свої старечі руки тяжкий державний український меч. Ним володітиме новий державний стан, що формується з-посеред здорового, молодого українського селянства. Але володіти цим мечем мусить цей новий стан повчитись від дворянства.

Без морально здорових та до громадської роботи здатних останків як помосковленого, так і спольщеного українського дворянства не може бути створена нова хліборобська державна провідна верства, не може бути об'єднаний нею хліборобський клас, а значить не може бути об'єднана українська нація і зорганізована Українська держава...

Щоб не вживати довгих окреслень, назовім ці групи людей “національною аристократією”. Тут і завжди, вживаю слово аристократія не в тім насмішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтелігентська демократія..., а в значінню первісному того слова... для означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і карманічами нації.”

Запитання для роздумів

1. Кого В. Липинський називає національною аристократією?
2. Якими рисами та властивостями, на думку В. Липинського, повинна володіти національна аристократія?
3. Який суспільний клас, на думку В. Липинського, складає соціальну основу української аристократії?

4. У чому, на думку В. Липинського, полягає призначення національної еліти?

Завдання 6.

Кросворд

1										
2										
3										
4										
5										
	6									
	7									
8										
9										
10										

1. Перший український соціолог.
2. Автор вчення “про сродний труд”.
3. Форма державного устрою, досліджувана М. Драгомановим.
4. Автор концепції “національної аристократії”.
5. Створив у Відні Український соціологічний інститут.
6. Автор праці “Що таке поступ”.
7. Засновник Українського інституту громадознавства.
8. Метод дослідження соціальних явищ М. Грушевського.
9. Редактор і співавтор першого в Україні видання “Соціологія: короткий енциклопедичний словник” (1998).
10. Представник новітньої української соціології, що вивчає та досліджує історії розвитку соціології в XIX – XX ст.

Рекомендована література

1. Бурлачук В., Молчанов М., Степаненко В. Біля витоків соціологічної думки в Україні – К., 1995.
2. Кондратюк Л. Історія соціології в іменах – Луцьк, 1996.
3. Піча В., Черниш Н., Кондратик Л. З історії української соціологічної думки. – Львів, 1995.
4. Резнік О. Українська соціологія після 1991 р. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3.

5. Ручка А., Танчер В. Курс історії теоретичної соціології. – К., 1996.
6. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник / За заг. ред. В. Пічі. – К., 2002.
7. Соціологія: короткий соціологічний словник / Під ред. Воловича В.І. – К., 1998.
8. Соціологічна думка України: Навч. Посібник / М. Захарченко, В. Бурлачук, М. Молчанов та ін. – К., 1996.
9. Танчер В. Українська соціологія сьогодні – нелегкий шлях до теорії // Філософська і соціологічна думка. – 1993 – №11-12.
10. Хто є хто в західній та вітчизняній соціології: Навчальний посібник для студентів / Ред. В. Піча. – Львів, 1999.
11. Чернишин Н. З історії розвитку української соціології та еміграції // Современное общество. – 1994. – №1.

Відповіді на 4 завдання

1. (а); 2. (в); 3. (а); 4. (а); 5. (б); 6. (б); 7. (в); 8. (б); 9. (а); 10. (в); 11. (б); 12. (б); 13. (а); 14. (в); 15. (а).

Відповіді до кросворда

1. Костомаров. 2. Сковорода. 3. Федерація. 4. Липинський. 5. Грушевський. 6. Франко. 7. Шаповал. 8. Генетичний. 9. Волович. 10. Погорілий.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Навчально-методичні матеріали з курсу “Соціологія”. Модуль I. Змістовий модуль 1. Соціологія як наука. Історія розвитку соціології. – Рівне: РДГУ, 2008. – 45 с.

Христюк Тетяна Анатоліївна

Відповідальна за випуск кафедра політології і соціології

Підписано до друку 27.12.2007 р. Формат 60x84 1/16
Папір офсетний. Обсяг 2,99 ум.др.арк. Наклад 100 прим.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк ризографічний

Редакційно-видавничий відділ
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, вул. С.Бандери 12

